

JONA / RUTH

**Notities bij de Hebreeuwse tekst
en
proeve van vertaling**

J.P. Lettinga

Uitgave van de publicatiecommissie van FQI
Kampen 1996

Ten geleide

Ten vervolge op de publicatie van mijn college-aantekeningen bij het boek Amos, gaan hierbij notities die betrekking hebben op de boeken Jona en Ruth. Ze stammen respectievelijk uit de jaren 1985-86 en 1986-87; waar nodig zijn ze aangevuld met de resultaten van meer recent onderzoek.

Ook nu worden de notities gevolgd door een proeve van vertaling van het betreffende boek. Dr. L. Koelmans, een hervonden vriend uit lang vervlogen dagen, was zo vriendelijk mijn vertalingen met het kritisch oog van een neerlandicus te bezien. Ik ben hem dankbaar voor zijn op- en aanmerkingen en heb die graag verwerkt. De vertalingen zijn er, wat het Nederlands betreft, zeker consistenter door geworden.

Dank komt ook toe aan amice H.J.J. Pomp, die mijn handgeschreven tekst weer op voortreffelijke wijze heeft overgebracht op de computer.

Kampen, september 1996

J.P.L.

JONA - Notities bij de Hebreeuwse tekst

- Grote commentaren:** G.Ch. Aalders, 1958 (COT); W. Rudolph, 1971 (KAT);
A.S. van der Woude, 1978 (POT); J.M. Sasson, 1990 (Anchor Bible).
- Kleine(re) commentaren:** J. Ridderbos, 1930 (KV); D. Deden, 1953 (BOT);
G. Maier, 1976 (Wuppertaler Studienbibel).
- Zie ook:** B.F. Price and E.A. Nida, *A Translators Handbook on the Book of Jonah*,
1978;
- Verder:** Joh. Francke, *Gods Zelfopenbaring in het boek van de profeet Jona*,
Utrecht 1954; H.J. Room, *Jona, profeet van God*, Barneveld 1994.

Hoofdstuk I

- 2 קום opstaan, hier: zich reisvaardig maken. De imp. fungeert praktisch als een interjectie,
vgl. ons 'kom (op)!, vooruit!'
כי hier wel causatief.
עלה hier synoniem van בוא, cf. Klg. I 22.
- 3 a volgen.
בוא '(aan-, binnen)komen', niet 'uitgaan'; pt. בָּאָה hier geen fut. instans, maar pt. futuri:
'een schip dat op Tarsis voer, een schip met bestemming Tarsis' (GKa § 116d;
JoMu § 121e).
שָׂכָר loon; hier: reis-, passagegeld.
עַמּוֹתָם: suff. heeft betrekking op het bij אֲנִיָּה inbegrepen scheepsvolk (GKa § 135p).
- 4 חשב rekenen; *pi.* (חָשַׁב) zich voornemen, van plan zijn, hier: dreigen.
- 5 זעק (wortelvariant v. צעק) (om hulp) roepen.
כְּלִים (sg. כֶּלִי; L § 32q) hier niet 'scheepsgerei', maar 'lading' (vaten en kruiken met de
getransporteerde handelswaar).
יָרַד pf. hier plusquamperfectisch te vertalen. Z.g. 'nachholende Erzählung'; zie Excurs 6.
* יָרְכָה (f. van יָרַח heup) flank, zijde; du. (L § 35f) binnenkant, ruim (v.e. schip, eig. plaats

waar de zijkanten van het schip samenkomen), achterkant; het hoogste punt (de spits), het diepste punt. Cf. Eissfeldt, *Baal Zaphon*, 14 sqq.

- 6 ם נרדם pt., heeft betrekking op het voorafgaande logische subject: ‘hoe kom je erbij te liggen slapen’ = Wat! Nou nog liggen slapen? (GKa § 120 b; JoMu § 161i).
עשת *hitp.* iemand gedenken, zich om iemand bekommeren (wel arameïsme).
- 7 בְּשִׁלְמִי = בְּ + שִׁ (= אֲשֶׁר ; L § 19b) + לְ + מִי ‘om wat wie betreft’ = om(wille van) wie (uitdrukking beïnvloed door het Aramees; GKa § 150k).
- 8 a-a (MT ‘om wie ons deze ramp overkomt’) wel verklarende glosse bij בשלמי (vs 7), dat in ongevocaliseerde vorm tot misverstand kon leiden. Deze zinsnede ontbreekt in vele hss van LXX en in sommige hebreeuwse hss.
מִלְאָכָה missie, (opgedragen) taak, arbeid, beroep.
אֵי-מִנֶּה עַם uit welk volk?
- 10 הִגִּיד plusquamperfectum; zie Excurs 6.
- 11 שָׁתַק tot rust komen (Laat-Hebr.; cf. שָׁתִיקָה stilzwijgen > jidd. štiek > stiekem).
הוֹלִיךָ וְסֵעָר : ‘(de zee) werd gaandeweg onstuimiger’. Gewoonlijk staat in zulke gevallen geen pt., maar de inf. abs. van הִלִיךָ : GKa § 113u; JoMu § 123s; L § 73c 2 slot.
- 13 חָתַר doorbréken, klieven (van golven).
- 14 אֲנָהּ uitspraak: ‘ānnā (BHK 1,2 אֲנָהּ : mètèg maakt uitspraak * ‘onnā onmogelijk)
= * אָה + אָ
- 15 עָמַד בֵּין ophouden met.
- 16 וַיִּדְרֹגוּ narrativus, hier plusquamperfectisch te vertalen; zie Excurs 6.

Hoofdstuk II

- 1 מנה eig. in partjes delen: tellen; *ni.* pass.; *pi.* toedelen, bestemmen, beschikken.
 נִמְנָן narrativus, hier plusquamperfectisch te vertalen; zie Excurs 6.

- 2 הִגָּה gew. coll., alleen hier ‘een enkele vis’ (GKa § 122 s; L § 23d7)

- 3 Over het Canticum Jonae, zie Excurs 5. Het lied vertoont het z.g. *qīnā*-metrum (versregels die zijn gedeeld in twee halve verzen, waarvan de tweede helft een beklemtoonde lettergreep minder heeft dan de eerste: 3+2; ter variatie komt ook 2+3 voor (vss 5a en 7b). Zoals meestal bij *Fünfter* vormen twee stichen een gedachte-eenheid, in vss 9-10 drie stichen. Het *qīnā*-metrum is hier niet gebruikt in een *qīnā* ‘lijkzang’, maar in een danklied. Omgekeerd kan een *qīnā* ook in andere versvormen gedicht zijn.
 צָר (צָרָר be-nauwen), f. צָרָה benauwdheid, nood; לִי מִצָּרָה ‘vanuit een benauwdheid voor mij’ = in mijn benauwdheid.
 שָׁעָה (alleen in) *pi.* om hulp schreeuwen

- 4 De eerste stiche van dit vers is metrisch overladen: מְצִוּלָה ‘diepte (v.d. zee)’ is waarschijnlijk een verklarende glosse, niet bij יָמִים ‘de wijde zee’, maar bij נְהָר ‘rivier’, dat ook (en hier) voorkomt in de betekenis ‘(oer)vloed’ (cf. Ps. XXIV 2 en Ugar. *nhr* syn. met *ym*). Zó m.i. terecht Van der Woude (1978, 35 sq.).

- 5 אַךְ adv. (voor)zeker (affirmatief); slechts (restrictief); niettemin, maar toch (adversatief)

- 6 נִפְשָׁה (*qatl* v. נָפַשׁ breed maken, ademen) (levenskracht die zich manifesteert in de) adem; leven; levend wezen, persoon; meton. soms (niet hier) keel, hals (b.v. Hab. II 5)
 מְהִוּהָ oopr. fem. (cf. Akkad. *ti'amtum / tâmtu*; Ugar. *thmt*), in het O.T. volledig ‘entmythisiert’ en nu masc. (!): waterdiepte, (oer)ocean

- 7 קָצַב (af-snijden) snit, vorm, gedaante; pl. c. grondvesten. Niet nodig met ^a te lezen
 לְקָצוּי (v. * קצו , pl. c. קָצוּי ‘einde’); *sōf pāsūq* hoort achter הָרִים.
- אָרֶץ land, aarde; ook: onderwereld, dodenrijk (vide HAL 88a)
- 8 hitp. *hitp.* ebben, wegvloeien (?) c. עַל (hier dan als מֵעַל ‘van ... weg’, HAL 782 a)
 זָכַר ‘noemen’ en ‘gedenken’ in één: Akkad. *zakāru* ‘noemen’, Hebr. gew. ‘gedenken’,
 hier zoveel als ‘aanroepen’.
- 9 שָׁמַר *pi.* zich houden aan, vereren (alleen hier); מְשַׁמְרִים l. מְשַׁמְרֵי־ם (st.c.) met z.g.
mēm-encliticum (vide L § 48z).
 חֲבֵלֵי־שָׁוְא ‘ijdelheden (=afgoden) van niets’ = ijdele afgoden
 הָסֵדֶר staat hier voor יְחוּדָה : יְחוּדָה ‘hun Toeverlaat’

10 יְשׁוּעָתָה : L § 25f slot

11 קִיא *qal* en *hi.* vomeren, uitspuwen

Hoofdstuk III

- 2 קָאָל (cf. I 2 עַל): עַל en אָל worden (niet alleen in later Hebreeuws) promiscue
 gebruikt. Mogelijke oorzaken: a) nadat ע in de uitspraak was verwaarloosd, waren beide
 praeposities vrijwel gelijkkluidend geworden; b) Aram. invloed: Aram. עַל = Hebr. אָל ,
 maar dekt daarenboven Hebr. אָל (dat in het Aramees slechts sporadisch voorkomt).
- ^a Ben-Naftali וְקָאָל , Ben-Ašēr וְקָאָל (cf. Würthwein, *Text des AT*⁴, 27);
 L וְקִי + וְקִי = וְקִי (!)
- קְרִיאָה (*qatilat* v. קָרָא ; cf. BLH 471 r; L § 22e 4) ἄ.λ. proclamatie, prediking (καήρυσμα)
- 3 עִיר־גְּדוּלָה לְאֱלֹהִים : gen. hier omschreven door לְ omdat עִיר een adi. bij zich heeft (cf. L
 § 70 o). Voor de omschrijving van de elativus door אֱלֹהִים , vide L § 71 i. Zó reeds de

Kanttekeningen bij SV (dat is: een uitermate grote stad). Cf. Gen. XXIII 6 ('vorst Gods'), XXX 8 ('worstelingen Gods'), Exod. IX 28 ('donder Gods'), Ps. XXXVI 7 ('bergen Gods'), LXXX 11 ('cederbomen Gods) Job I 16 ('vuur Gods') Hand. VII 20 ('schoon voor God' = buitengewoon mooi).

- 4 הפך (ipf. יהפך) omkeren, omdraaien; *ni.* (נהפך, יהפך, pt. נהפך, f. תהפך) omgekeerd worden. Pt. drukt hier wel een toestand uit ('Ninevé is omgekeerd / ondersteboven gekeerd').

- 5 אמן groundbetekenis (althans in concrete zin): houden, vasthouden, dragen
gal alleen pt. אמן pleegvader (hij die draagt sc. op de heup, cf. Jes. LX 4!), אִמָּנוּת
 pleegmoeder, min, verzorgster;
ni. (נאמן, אמן?) vast, betrouwbaar zijn; het houden (bevestigd worden);
hi. (אמין, האמין) zeker zijn, vertrouwen (op: כּ), geloven. [Cf. Heidelbergse
 Catechismus, Zondag 7, Vr. en Antw. 21: niet alleen een stellig weten, maar ook een
 vast vertrouwen].

der. אִמָּנוּת vastheid, zekerheid, standvastigheid, waarachtigheid, eerlijkheid,
 vertrouwen, trouw, geloofsvertrouwen

אִמָּנוּת (< 'amin-t) waarheid, werkelijkheid, betrouwbaarheid, bestendigheid

אמן (interjectie) vast en zeker!

Cf. Th. C. Vriezen, *Geloven en vertrouwen*, Nijkerk [1957] (contra Martin Buber).

גְּדוּלָם : superlativus aangeduid door gen. partitivus (L § 71h).

- 6 נגע c. אל / על / אֵל / אֵל aanraken; hier: bereiken, ter ore komen. NB ! het element *g-c* betekent
 'stoten', cf. פגע c. כּ op iemand stoten: een vrouw lastig vallen (Ruth II 22), aandringen
 bij (Ruth I 16).

De narrativi uit vss 6-9 dienen plusquamperfectisch vertaald te worden; deze verzen
 bevatten een nadere uitleg van wat in vs 5 samenvattend is gezegd. Zie Excurs 6.

עבר zijns weegs gaan, voorbijgaan; door-, overtrekken; *hi.* doen voorbijgaan, (van kleren)
 uittrekken

אַדְרָתָּה (v. אָדַר machtig / heerlijk zijn) staatsie-, ambtsgewaad (hier van een koning; v.e. profeet b.v. 2 Kon. II 8, 13 sqq.).

7 טָעַם אָ. λ. smaak, oordeel, bevel; מִצְעָם op bevel van רעה grazen (subj. vee), weiden (obj. vee).

8 חֲזָקָה, f. van חָזַק kracht, geweld

9 חָרוֹן (חרה) gloed, toorn (alleen van God), אֶף חָרוֹן brandende toorn (toorn-gloed).

Hoofdstuk IV

1 רָעָה (רע, ירע) boos / slecht zijn, c. אָל (sive בְּעֵינַי) mishagen: 'het mishaaide Jona met een groot mishagen' = Jona was (hierover) zeer ontstemd. חרה (ont)branden (alleen van toorn אֶף); hier elliptisch gebruikt

2 עַד (duur) terwijl, tot

קָדַם *pi. vóór* zijn, eerst doen; c. לְ c. inf. 'eerst iets doen ...' = de eerste keer (GKa § 120a)

* אָרְךָ, c. אֶרְךָ (cf. L § 30f) lang, langzaam;

אֶרְךָ אֶפְיָם 'langzaam van toorn' = die zijn toorn lang inhoudt, lankmoedig

4 הֵיטֵב inf. abs. v. יָטַב *hi.*, adverbiaal gebruikt: terecht, goed, terdege, volkomen (cf. L§ 76e)

5-9 De narrativi in deze verzen moeten weer plusquamperfectisch worden vertaald; zie Excurs 6. וַיַּעַשׂ (narr.) brengt hier een modaal aspect tot uitdrukking: een voornemen, dat overigens niet tot uitvoering wordt gebracht. Andere voorbeelden van deze conatieve-voluntatieve betekenis van de narrativus: Gen. XXXVII 21 (hij wilde hem redden; uit het vervolg blijkt dat Rubens voornemen niet werd gerealiseerd), 1 Kon. XX 1 (wilde belegeren), 2 Kon. IX 23 (wilde vluchten), Jer. XXXVII 12 (wilde uitgaan), 2 Kron. XIV 5 [6] (wilde herbouwen); ook Num. XIV 40 (vgl. vs. 41 en 44 en

NBG). Zie P.P. Saydon, VT 12 (1962), 124-6. Deze betekenis van de narrativus kan, evenals de inchoatieve (zie P.P. Saydon, Biblica 35, 1954, 43-50), worden verklaard uit het feit dat יקטל ook potentialis is (cf. L § 72c 3).

- 5 **הָיָה בָּ** overkomen aan, gebeuren met
- 6 **קִיקְיוֹן** wrsch. ricinusboom, buitengewoon snel groeiende klimplant; trad. vertaling: wonderboom
 נצל *hi.* onttrekken aan, wegnemen, redden, bevrijden; *ni.* refl. en pass.
 רעתו niet 'zijn onheil', maar 'het onheil dat hem zou kunnen overkomen', cf. Ps. XXXV 4 (Van der Woude 1978, 58).
- 7 **תוֹלְעָה / תוֹלְעַת** (f. van תוֹלַע) worm
- 8 **חָרִישִׁי** , f. חָרְשִׁית (etym. onbekend) verzegend (?)
 עלף (*pu. en*) *hitp.* amechtig worden
 יישאל את-נפשו למות een soort acc. c. inf.-constructie (GKa § 157 b)
- 10 **חוס c. על** met spijt zien op, het jammer vinden (Gen. XLV 20); niet 'sparen', maar 'begaan zijn met'
 -ש = אָשַׁר hier wel arameïsme (L § 19 b)
 בֵּן (L § 38 i) zoon; ook (en hier) von fernerer Zugehörigkeit (L § 70 e): naar de tijd toebehorend aan een nacht = in één nacht (gegroeid / vergaan)
- 11 Vraagzin zonder vraagpartikel (L § 76 i)
 מִן הָרִבָּה **מִן** meer dan
 רבו Aram. (Hebr. רִבְבָה) f. tienduizend (L § 39 m)

Tot de Masora parva vallen ook te rekenen de aantekeningen die de Masoreten aan het einde van ieder bijbelboek van het OT hebben gemaakt als controle op de overlevering van de tekst. Jona bestaat uit 48 verzen (16+11+10+11).

Excursen

1 Auteurschap

Het boekje Jona ontleent zijn naam niet aan de auteur, maar aan de hoofdpersoon van het verhaal; het bevat geen weergave van Jona's profetieën, maar het verhaal van zijn lotgevallen in de derde persoon. Jona ben-Amittai, blijkens 2 Kon. XIV 25 afkomstig uit Gath-Hefer (gelegen in Zebulon, cf. Joz. XIX 13), leefde waarschijnlijk kort vóór of tijdens de eerste regeringsjaren van Jerobeam II (784/3-753/2). Cap.I 1 volstaat met naam en patronymicum; nadere introductie van de profeet was blijkbaar overbodig.

Jona's zending naar Ninevé vond mogelijk plaats na 773, onder Assurdān III.

Van welke taal Jona zich in Ninevé heeft bediend, wordt niet gezegd. Waarschijnlijk niet van het Aramees (was lingua franca, *diplomatieke verkeerstaal*). Eerder van het Assyrisch. God kiest zich instrumenten die in staat zijn hun missie te volbrengen, zijn boodschap door te geven. Het OT kent wel meer twee- of meertalige lieden; cf. Gen. XLII 23 (Jozef maakt gebruik van een tolk; deze moet dus eveneens minstens twee talen hebben gekend), 2 Kon. XVIII en // -tekst (de Rabsake kende Hebreeuws, blijkbaar ook Aramees en vanzelfsprekend Assyrisch). Vgl. ook de kanaänietische schrijvers van de z.g. El-Amarna-brieven. Zie verder J.C. de Moor, *Uw God is mijn God*, Kampen 1983, 8-9.

Jona zal zijn geschiedenis hebben verteld en een ander heeft die te boek gesteld.

2 Datering van het boek

Die teboekstelling kan (veel) later hebben plaatsgevonden. De taal verwijst naar de tijd na de ballingschap (waarschijnlijk 5^e eeuw), cf. arameïsmen als *hitp.* (I 6), *בשלמי* (I 7, zie ook IV 10), *טעם* (III 7), *הציל לו* (IV 6) – en laat-hebreeuwse woorden als *שתק* (I 11), *מנה pi.* (II 1), *קריאה* (III 2). Ten onrechte is als argument voor deze stelling ook III 3 gebruikt; met *היתה* is daar de synchrone situatie uitgedrukt.

3 Opvattingen over het boek

- a) de *allegorische* opvatting, wel ingegeven door de naam Jona = duif = Israël (Hos. XI 11; vgl. ook Ps. LXXIV 19); het boek zou in zinnebeeldige taal het historische lot van Israël beschrijven: Jona's ontrouw – Israëls ontrouw, Jona opgeslokt – Israël in ballingschap (onder verwijzing naar Jer. LI 34, 44). Maar Israël is niet door de heidenen aan de grote vis = Babel uitgeleverd en de heidenen hebben zich ook niet bekeerd op de prediking van Israël!
- b) de *parabolische* opvatting. Hoewel in OT en NT gelijkenissen voorkomen (2 Sam. XII, XIV; Richt. IX; 2 Kon. XIV 9; Luc. X 29 sqq.), niet waarschijnlijk gezien de lengte van het verhaal en de vermelding van de historische figuur van Jona in I 1 (niet 'een zeker iemand').
- c) de *historische* opvatting. Dat het verhaal als historie moet worden opgevat, blijkt vooral uit de wijze waarop Christus over Jona spreekt: Matt. XII 39,40 (teken = vóór-teken), zou desnoods nog kunnen bij parabolische opvatting, maar Luc. XI 29,30 (teken = waarschuwingsteken) kan moeilijk worden betrokken op verdichte personen. Zó terecht J. Ridderbos (1930, 31). Vgl. in dit verband de vermelding van de koningin van het

Zuiden (Luc. XI 31), zonder twijfel ook een historische persoonlijkheid. Moeilijkheid: Ninevé is in Jona's dagen nog geen grote stad. Is dat pas geworden ten tijde van Sanherib (705-681). Men bedenke echter dat het OT geen onderscheid maakt tussen de eigenlijke stad (uru *ninua*) en het district (*ninua* ki). In Gen. X 11 en 12 lijkt een agglomeratie van steden te zijn bedoeld. In Jona's dagen was Assur de hoofdstad, Ninevé als cultureel en religieus centrum voor de Israëlieten echter representant van Assyrië. Vgl. Amsterdam (hoofdstad), Den Haag (koninklijke residentie).

Geen moeilijkheid II 6 'koning van Ninevé' i.p.v. koning van Assyrië. Vgl. 'koning van Samaria' = Achab van Israël (1 Kon. XXI 1), 'koning van Damascus' = Benhadad van Aram (2 Kron XXIV 23).

Assyrië was na Salmanassar III (858 - 824) nog wel een grootmacht, maar ging gebukt onder tegenslagen. Jerobeam II staat tegenover een tijdelijk verzwakt Assyrië onder Salmanassar IV (782 - 772), een zwak vorst die heeft te kampen met een gevaarlijk tegenstander in het noorden (Urartu), en Assurdān III (772 - 754), tijdens wiens regering Assyrië wordt geteisterd door de pest, zodat van oorlogvoeren niets kan komen. Assyrië blijft niettemin een voortdurende bedreiging voor alle volken van de oud-oosterse wereld, ook voor Israël

4 Thema van het boek

Het allesbeheersende thema is volgens Van der Woude (1978): de relatie tussen God en zijn profeet, niet die tussen Israël en de heidenen. Hem moet worden toegegeven, dat nergens uit het boekje of elders uit de Schrift blijkt dat Jona 'particularistisch' was. De profeet acht zijn missie naar Ninevé veeleer Gode onwaardig en schadelijk voor Israël ('de kerk'): Wie zou niet haten, die God haten (Ps. CXXXIX 19-22) (Francke 1954).

5 Canticum Jonae

Een apart probleem vormt het lied van Jona (cap. II), geen gebed om redding (wat men verwachten zou), maar een danklied na verkregen redding, uitgesproken in de tempel. Dat het ontstaansmilieu (de 'Sitz im Leben') daar gezocht moet worden, blijkt uit vs 5b en uit vs 10, waar de redding wordt verbonden met het inlossen van geloften.

Naar alle waarschijnlijkheid gaat het om een reeds bestaande psalm, waarvan één of meer regels Jona in zijn benarde situatie te binnen schoten. Reeds Calvijn was van mening, dat Jona's gebed niet was vervat in de woorden, die hier worden vermeld, maar dat Jona in de buik van het zeemonster bij zichzelf met deze gedachten bezig was (Joh. Calvijn, *De kleine profeten III*, Kampen [1982] ad loc.). In crisissituaties grijpt men eerder terug op oude vertrouwde liturgische formuleringen dan dat men iets nieuws formuleert (Maier 1976).

Het thematisch correlatiepunt is hier de vermelding van 'de buik van de onderwereld' (II 3), zó wel terecht Van der Woude. De auteur van het boek Jona geeft niet slechts de ene of de enkele regels weer die Jona in de gedachten kwamen, maar citeert de hele psalm. Begrijpelijk, omdat hij wist van Jona's redding. וַיִּצְמַח in II 3 zal in ruimere zin moeten worden opgevat.

De dichter van deze psalm geeft er blijk van andere psalmen te hebben gekend (vs 4 komt woordelijk overeen met Ps. XLII 8). Toch gaat het niet om een agglomeraat, maar om een zelfstandig gedicht met een eigen karakter. Wat betreft de plaats van het lied in het verhaal (tussen II 1 en 11): uit het feit dat Jona in de buik van de vis bad kan worden afgeleid dat hij

terugkeerde tot God. Daarom nà II 1 en vóór II 11.

NB! Ook Hanna (1 Sam. II) lijkt gebruik gemaakt te hebben van een bestaand lied, terwijl haar lofzang weer 'model' stond voor het Magnificat van Maria (Luc. I). Zie J.P. Lettinga, *Hanna's Magnificat*, in : Almanak F.Q(uadrat)I. 1980, 89-95.

6 Stijl

Bijzonder opvallend is de verhaaltechniek van de 'nachholende Erzählung' (het achteraf meedelen van wat tevoren heeft plaatsgevonden, het alsnog meedelen van wat tot dusver met opzet was verzwegen), de 'flashback', die niet enkel voor het vervolg van het verhaal noodzakelijke gegevens pleegt te vermelden, maar vooral ook onmisbaar is om het voorafgaande op de juiste wijze te interpreteren (Van der Woude 1978, 11-12). Men vindt dit stijlmiddel wel meer in het Hebreeuwse verhaal (cf. Gen. XX 1-18; Num. XII 1b; Jer. XXXVI 9), maar de auteur van Jona heeft er een bijzondere voorliefde voor. Dit is voor het eerst (?) opgemerkt door H. Gunkel, *Genesis* 7 1966 (= 31910), 221 ad Gen. XX 1-18. Zie verder: N. Lohfink, *Bibl. Zeitschrift NF* 5 (1961), 185-203 (ad Jona IV 5); H.W. Wolff, *Studien zum Jonabuch*, Neukirchen 1965, 40-48; id., *Obadja, Jona* (=BK XIV / 3), Neukirchen 1977 (ad Jona I 5b, II 1a, III 6-9, IV 5a) en de commentaar van Van der Woude (1978).

Het gaat om de volgende loci:

I 5b kennelijk een 'flashback': 'hij was afgedaald' (pf. = plusquamperfectum); het is psychologisch ondenkbaar dat Jona pas op het ogenblik van gevaar naar beneden ging om te slapen (zó terecht Deden 1953, 188b);

I 10 (slot) geen glosse, maar weer 'nachholende Erzählung'; hier feitelijk een dubbele flashback: antwoord op twee vragen: (1) waarom komen de zeelieden tot hun exclamatie? Omdat ze wisten dat Jona op de vlucht was, weg van Jahwe; (2) hoe wisten ze dat? Omdat Jona hun dit verteld had (Price / Nida 1978, 22);

I 16 (slot) niet 'en ze deden geloften', maar 'zij hadden namelijk (toen het gevaar om met man en muis te vergaan steeds groter werd) geloften gedaan', die ze nu inlossen (Van der Woude 1978, 28);

II 1a Geen "problem of temporal sequence at this point" (Price / Nida 1978, 31), wanneer de narrativus hier plusquamperfectisch wordt vertaald.

III 6-9 deze verzen bevatten een nadere uitleg van vs 5, waarin een 'vorweggenommene Reaktion' moet worden gezien (zó Rudolph 1971); het vasten van de Ninevieten is (mee) te danken aan het boetvaardig gedrag van hun koning. Ook hier weer 'nachholende Erzählung'.

IV 5-9 Lange tijd heeft de literaire kritiek gemeend dat IV 5 thuishoort achter III 4. Deze hypothese is overbodig, wanneer men niet alleen IV 5, maar geheel IV 5-9 beschouwt als 'nachholende Erzählung' (vgl. III 6-9 'nachholende Erzählung' bij III 5). Al duidelijk uit IV 5: geen combinatie van twee verschillende tradities (die van het loofdak en die van de 'wonderboom'), wanneer men ויעש en ישב voluntatief vertaalt (zie de aant. ad loc.).

JONA - Proeve van vertaling

Hoofdstuk I

- 1 Eens richtte Jahwe zich tot Jona, de zoon van Amittai, met de opdracht (woordelijk: eens kwam het woord van Jahwe tot Jona, enz.):
- 2 Maak je reisvaardig, ga naar de grote stad Ninevé en predik tegen haar (inwoners), want het kwaad dat zij aanrichten is doorgedrongen tot Mij in den hoge (woordelijk: haar kwaad is opgestegen voor Mijn aangezicht).
- 3 En Jona maakte zich reisvaardig, maar: om naar Tarsis te vluchten, weg van Jahwe (woordelijk: weg van het aangezicht van Jahwe). Hij begaf zich naar Jafo en vond (daar) een schip met bestemming Tarsis; hij betaalde voor de overtocht (woordelijk: het reisgeld ervan) en ging aan boord om mee te varen (woordelijk om met hen te gaan) naar Tarsis, weg van Jahwe.
- 4 Maar Jahwe wierp een hevige wind op de zee, en er brak op de zee zo'n hevige storm los, dat het schip dreigde te breken.
- 5 De zeelieden werden bang en ieder van hen riep om hulp tot zijn eigen god. Om het schip lichter te maken, gooiden ze de lading overboord (woordelijk: zij wierpen het stukgoed dat op het schip was in de zee om het daarvan te verlichten).
Nu was Jona in het ruim van het schip afgedaald, had zich (daar) neergelegd en was in een diepe slaap gevallen.
- 6 De kapitein kwam naar hem toe en zei tegen hem: Wat! Nou nog liggen slapen? Sta op, roep tot uw god; misschien zal die god (van u) zich om ons bekommeren, zodat we niet vergaan.
- 7 De zeelieden (lett. zij) zeiden tegen elkaar: Kom, laten we het lot werpen om aan de weet te komen om wie ons deze ramp overkomt. Ze wierpen het lot en het lot viel op Jona.
- 8 Ze zeiden tegen hem: Vertel ons (...): Waarom bent u op reis en waar komt u vandaan, uit welk land komt u en tot welk volk behoort u?
- 9 Hij antwoordde: Ik ben een Hebreëer en ik vrees Jahwe, de God van de hemel, die de zee en het land gemaakt heeft.
- 10 Toen werden die mannen nog banger (woordelijk: vreesden zij met gróte vrees, vgl. vs 5) en ze zeiden tegen hem: Hoe hebt u zoiets kunnen doen! Ze (lett. de mannen) wisten namelijk dat hij op de vlucht was, weg van Jahwe, want dat had hij hun verteld.
- 11 Ze vroegen hem: Wat moeten we met u doen om de zee weer rustig te krijgen (woordelijk: opdat de zee tot rust kome van tegen ons)? Want de zee werd al onstuimiger.
- 12 Hij antwoordde hun: Neem mij op en gooi mij in zee, dan zal de zee u met rust laten. Ik wéét dat door mijn schuld deze zware storm u heeft getroffen.
- 13 Maar de mannen roeiden uit alle macht in een poging om het vasteland te bereiken (woordelijk: zij kliefdén de golven om terugkeer naar het droge tot stand te brengen). Toen ze daar niet in slaagden, omdat de zee hoe langer hoe erger tegen hen te keer ging,
- 14 riepen ze tot Jahwe: Ach Jahwe, laat ons niet omkomen, wanneer wij het leven van deze man hier opofferen (woordelijk: om het leven van deze man hier) en reken ons dit niet aan als het vergieten van onschuldig bloed (woordelijk: leg geen onschuldig bloed op ons); het heeft U, Jahwe, toch behaagd dit te laten gebeuren (woordelijk: U, Jahwe, hebt immers gedaan zoals U behaagde).
- 15 Toen namen ze Jona op en gooiden hem in zee, en de zee hield op met woeden (lett. zijn woeden).
- 16 De mannen werden met grote vrees voor Jahwe vervuld en brachten Jahwe een offer; ze hadden namelijk geloften gedaan.

Hoofdstuk II

- 1 Intussen had Jahwe voor een grote vis gezorgd, die Jona opslokte (woordelijk: om Jona op te slokken); drie dagen en drie nachten was Jona in de buik (lett. ingewanden) van de vis.
- 2 En in (woordelijk: uit) de buik van de vis bad Jona tot Jahwe, zijn God.
- 3 Hij zei:

Ik heb in mijn benauwdheid geroepen
tot Jahwe en Hij heeft mij verhoord;
uit de schoot (lett. buik) van de onderwereld heb ik om hulp geschreeuwd,
Gij hebt mijn geroep gehoord.
- 4 Gij hadt mij in het hart van de wijde zee (.....) geworpen,
zodat de watervloed (de diepte) mij omvangen hield;
al uw golven en baren
gingen over mij heen.
- 5 Ik dacht al:

Verstoten ben ik, weg uit uw ogen!
Niettemin mag ik weer
aanschouwen uw heilige tempel!
- 6 De wateren hielden mij omsloten, zodat mijn leven gevaar liep;
de oceaan hield mij omvangen,
met zeewier was mijn hoofd omwonden
- 7 bij de grondvesten der bergen.
Ik was afgedaald in het dodenrijk,
de grendels daarvan waren voorgoed achter mij gesloten.
Maar Gij hebt mij levend (lett. mijn leven) uit de groeve opgetrokken,
Jahwe, mijn God!
- 8 Toen ik mijn leven voelde wegebben (woordelijk: toen mijn leven van mij wegebbe),
riep ik Jahwe aan,
mijn smeekgebed bereikte U
in uw heilige tempel.
- 9 Zij die ijdele afgoden vereren,
verzaken hun Toeverlaat.
- 10 Ik evenwel wil U onder luide lofzegging
een dankoffer brengen;
wat ik beloofd heb, wil ik inlossen.
Bij Jahwe is uitredding.
- 11 Toen spuwde de vis, op bevel van Jahwe, Jona uit op het droge (woordelijk: Jahwe gaf de vis bevel en deze spuwde Jona uit op het droge).

Hoofdstuk III

- 1 Opnieuw richtte Jahwe zich tot Jona met de opdracht:
- 2 Maak je reisvaardig, ga naar de grote stad Ninevé, en breng haar (inwoners) de prediking die Ik je opdraag.
- 3 Jona máákte zich reisvaardig en gíng naar Ninevé, zoals Jahwe bevolen had (woordelijk: overeenkomstig het woord van Jahwe). Nu was Ninevé een geweldig grote stad (woordelijk: een Godsgrote, dwz. een immense stad): het kostte drie dagen om er doorheen te trekken (woordelijk: drie dagen gaans).

- 4 Jona begon de stad in te gaan, één dagreis ver, en hij predikte: Veertig dagen nog, en Ninevé is ondersteboven gekeerd!
- 5 En de Ninevieten gelóófdén God; ze riepen een vasten uit en trokken, van groot tot klein, boetekleren aan.
- 6 Toen het bericht de koning van Ninevé ter ore was gekomen, was hij opgestaan van zijn troon, had zijn staatsiegewaad afgelegd, een boetekleed aangetrokken en was hij in het stof gaan zitten.
- 7 Men had in Ninevé op bevel van de koning en zijn rijksgroten laten omroepen: Mens en dier, runderen en schapen mogen niets nuttigen, ze mogen niet grazen en geen water drinken!
- 8 Mens en dier moeten zich in boetekleren hullen en uit alle macht tot God roepen; ieder moet zich afkeren van zijn kwade praktijken (woordelijk: zijn boze weg), van het geweld dat aan zijn handen (woordelijk: hun handpalmen) kleeft.
- 9 Wie weet, God mocht eens terugkomen op zijn besluit en daar spijt van krijgen; Hij mocht zijn brandende toorn eens laten varen, zodat wij niet te gronde gaan!
- 10 Toen God zag wat ze deden, hoe ze zich afkeerden van hun kwade praktijken, kreeg God spijt van het onheil dat Hij gezegd had hun te zullen aandoen, en Hij deed het niet!

Hoofdstuk IV

- 1 Jona was (hierover) zeer ontstemd, hij werd kwaad
- 2 en hij bad tot Jahwe: Ach Jahwe, heb ik het niet gedacht (woordelijk: was dit niet mijn woord), toen ik nog in mijn land was! Daarom ben ik ook eerst naar Tarsis gevlucht. Ik wist wel dat U een genadig en barmhartig God bent, lankmoedig, rijk aan (woordelijk: groot van) goedertierenheid en altijd geneigd om spijt te krijgen over aangezegd onheil (woordelijk: berouw hebbend over het kwaad).
- 3 Ontneem mij nu maar mijn leven, Jahwe: de dood is mij liever dan het leven.
- 4 Maar Jahwe vroeg (lett. zei): Is het terecht dat je zo kwaad bent?
- 5 Jona was namelijk de stad uitgegaan en was aan de oostkant ervan neergestreken. Hij had zich daar een loofdak willen maken om daaronder in de schaduw gezeten te zien (woordelijk: totdat hij zou zien) wat er met de stad zou gebeuren.
- 6 Maar Jahwe / God had het zó beschikt dat er een ricinusplant opgeschoten was, tot boven Jona uit, om zijn hoofd te beschermen tegen een zonnesteek die hem zou kunnen treffen (woordelijk: onheil dat hem zou kunnen overkomen). En Jona was opgetogen over die plant.
- 7 Maar daarop beschikte God het zó, dat er de volgende dag in alle vroegte (woordelijk: bij het aanbreken van de morgenstond van de volgende dag) een worm kwam, die de plant aanvrat (lett. stak), zodat die verdorde.
- 8 Bovendien beschikte God, zodra de zon was opgekomen, een verzengende oostenwind, en de zon brandde (lett. stak) zo hevig op het hoofd van Jona, dat hij amechtig neerzonk. Hij verlangde te sterven en zei: de dood is mij liever dan het leven!
- 9 God zei tot Jona: Is het terecht dat je zo kwaad bent over die ricinusplant? Ja, antwoordde hij, ik ben verschrikkelijk kwaad, en terecht (woordelijk: ik ben terecht kwaad, ten dode toe)!
- 10 Jahwe zei: Jij bent begaan met die ricinusplant waarvoor je niets hebt gedaan en die je niet hebt opgekweekt, die in één nacht is ontstaan en in één nacht is vergaan.
- 11 En zou Ik dan niet begaan zijn met Ninevé, die grote stad, waarin meer dan 120.000 mensen wonen die het verschil tussen rechts en links niet weten, nog afgezien van al die dieren ?

RUTH – Notities bij de Hebreeuwse tekst

- Filologische commentaren:** E.R. Brotzman, *Old Testament Textual Criticism*, Grand Rapids 1994 (pp. 133-166: Textual Commentary on the Book of Ruth);
P. Joüon, *Ruth. Commentaire philologique et exégétique*, Rome 1924, 21953;
J. de Waard and E. A. Nida, *A Translator's Handbook on the Book of Ruth*, London [1973].
- Grote commentaren:** G. Gerleman, 1965, 21981 (BKAT);
E.F. Campbell, 1975 (Anchor Bible).
- Kleine(re) commentaren:** G. Smit, 1930 (TU); C.J. Goslinga, 1938, 21952 (KV); J. de Fraine, 1955 (BOT).
- Zie ook:** A. Berlin, *Poetics and Interpretation of Biblical Narrative*, Sheffield 1983 (pp. 83-110: Poetics in the Book of Ruth);
H.J. Schilder, *Richteren en Ruth. Een vacature vervuld*, Kampen 1982;
E. van Wolde, *Ruth en Noömi. Twee vreemdgangers*, Baarn [1993].
- Vertalingen:** Naast SV, NBG en KBS:
Ruth. Opnieuw vertaald, Amsterdam (NBG) 1973 (vertaling in z.g. omgangstaal, gematigd 'dynamisch-equivalent');
Ruth. Een vertaling om voor te lezen, Amsterdam-Boxtel (NBG/KBS) 1974 (idiolekte vertaling, formeel-equivalent).

Hoofdstuk I

- 1 ויהי (1): over het z.g. hypertrofe gebruik van ויהי (L §§ 72 g, 77 b), zie L. Koehler, VT 3 (1953), 304. Hier inleiding op een zelfstandig verhaal (vgl. Joz. I, Richt. I, 1 Sam. I, 2 Sam. I, Esther I, Neh. I).
- ויהי (2) narrativus ('er gebeurde' hier = 'er brak uit')
- גור 'als vreemdeling vertoeven', ziet op een langer verblijf dan ישב 'logeren' (cf. Gen. XXVII 44).
- שָׂדֵה (archaisch שְׂדֵי), st. c. שָׂדֵה en שְׂדֵי (L § 33 g) oorspronkelijk 'berg, gebergte' (Akkad. *šadû*) (zó nog in Richt. V 4 sqq.; 2 Sam. I 21), > 'open veld, vlakte', soms verbleekt tot 'land(streek)' (Gen. XXXVI 35; Num. XXI 20; Hos. XII 13; Obj. 19):
G.J. Thierry, OTS 5, 40.
- בשדי: vele hss. hebben בשדה; ook het masor. שדי moet wel als sg. worden opgevat (cf. LXX, Peš., Vulg.).
- והוא: in lange zinnen is toevoeging van dit pron. in het Hebreeuws noodzakelijk (JoMu § 146 c2).

- 2 היה ook 'ergens verblijven', meer in de sfeer van גור dan het ישב uit vs 4;
in vs 7 weer היה
- 3 שאר *ni.* (in leven) achtergelaten worden = overblijven
שאר rest, het overgeblevene = overlevenden (Gen. XLV 7; 2 Sam. XIV 7). Voor
'overlevenden' ook gebruikt נוֹתָרִים (Richt. VIII 10; 1 Kon. XX 30).
היא : toevoeging van het pron. noodzakelijk wanneer aan werkwoordsvorm waarin
pronominaal subject virtueel is opgenomen een tweede subject (i.c. 'haar beide zonen')
wordt toegevoegd (JoMu § 146 c3); ook in vs 6. Vgl. הוא in vs 1.
- 4 (אשה) נשא '(een vrouw) nemen (= trouwen)', verder alleen in jongere boeken (Ezra IX 2,
12; X 44; Neh. XIII 25; 2 Kron. XI 21, XIII 21, XXIV 3); ouder לקח אשה. NB! נשא in
Richt. XXI 23 '(een vrouw) ontvoeren, schaken'.
אחר : 'volgende, ander' in een dergelijk verband niet gebruikelijk.
כּ hier, zoals dikwijls in het Hebreeuws, kwantitatief gebruikt (JoMu § 133 g)
- 5 גם verbindt hier de dood van Machlon en Chiljon aan die van Elimelech (vs 3)
בן hier met oorspronkelijke betekenis (partitief): 'zij werd (in leven) achtergelaten,
gescheiden van' = zij bleef achter, beroofd van. Vgl. II 18.
- 6 שדה / שדי : in één vers zowel de oude als de nieuwe orthografie (cf. vs 1). שדה בן
waarschijnlijk herhaald om de beide partikels בן meer van elkaar te scheiden.
לחם brood = voedsel
- 8 אמה merkwaardig omdat blijktens II 11 althans Ruths vader nog in leven schijnt te zijn.
Naomi spreekt gevoelsmatig van אים , vgl. יָלַד in vs 5.
יעשה : verbale wenszin staat in ipf. (K.) of in iuss. (Q.), vgl. יעשה in vs 17.
חֶסֶד hier: aanhankelijkheid, liefde (pietas familiaris),
עשה חסד goed zijn voor (עם)

עֲמָכֶם : meestal wordt aangenomen dat de masculine vorm כֶּם– de feminine vorm כֶּן– heeft verdrongen; naar alle waarschijnlijkheid is כֶּם– echter een oude Hebr. dualisvorm (comm. gen.), cf. Ugar. *-km*, Arab. *-kumā*. Zó reeds P.C. Couprie, GTT 52 (1952), 153.

עֲשִׂיהֶם waarschijnlijk eveneens een oude dualisvorm.

9 לָהֶן waarschijnlijk weer een oude dualisvorm, al volgt in hetzelfde vers לָהֶן.

יִתֵּן לָכֶם וְנִמְצָאָה = יִתֵּן לָכֶם לְמִצָּאָה : dikwijls (ook hier) is de zin die wordt ingeleid met ו een objectszin (JoMu § 177 h)

בְּמִנוּחָהּ f. van מְנוּחָה (III 1) (*maqtal* v. נוּחַ) loc. rustplaats, tehuis (niet met Goslinga KV 'rustig bestaan', te weinig concreet; een meisje heeft pas rust in het huis van haar man, dat is haar rustplaats; ze heeft dan een *eigen* huis).

בְּיָתֶהּ mogelijk pro בְּיָתֶהּ (JoMu § 133 c slot; L §§ 13 e, 74 g2). NB! Accus. heeft in de sem. talen een meer omvattende functie dan in de indogerm. talen.

נִשְׁקָה kussen (c. לָהֶן en als het object een pronom. is c. acc.)

בְּכֶה 'wenen' (met nadruk meer op geluid dan op tranen; tranen kunnen ontbreken, b.v. Num. XI 8, daar 'jammeren').

10 כִּי hier adversatief: nee hoor! integendeel (HAL s.v. כִּי 3c)

נִשְׁבַּח : men kan in het Nederlands niet 'terugkeren' naar een plaats waar men nog nooit geweest is; 'wij keren met u terug naar uw volk' = 'wij volgen u nu ge terugkeert tot uw volk' (zó terecht J.L. Swellengrebel, Rondon het Woord 12/4, nov. 1970, 420).

11 מְעִי (pl.) of מְעִים (du.) (bij sg. *מְעִיָּה), c. מְעִי, met suff. מְעִי ingewanden, moederschoot

12 לְאִישׁ הָיָה een man toebehoren, (v.d. vrouw) trouwen

הָיָה = *mihyōt* < *mihheyōt* (L § 62 b); zonder praepositie luidt de inf. c. הָיָה.

כִּי (2) leidt conditionele protasis in, waarvan de apodosis in vs 13a staat.

13 לָהֶן (pro לְהִינָה / לְהִינָן) : לְ + suff. v. 3 pl. f. met neutrische betekenis: ‘dáárop’ (ob eas res), dwz. op al deze onzekere en onwerkelijke dingen (Gerleman, in navolging van G.R. Driver, *Analecta orientalia* 12, 1935, 64-66). HAL 494 b: 1. לָהֶם op hen (eventuele zonen).

שָׁבַר *pi.* wachten, hopen (zeldzaam in het Hebr., gebruikelijk in het Aram.)

עָנָן *ni.* (v. vrouwen gezegd) zich (van een nieuwe echt) onthouden

תַּעֲנִינָה (< *tan‘aginā*) pro תַּעֲנִינָה (< *tan‘aginnā*), met *-ā* i.p.v. *-nā* en dus *e* i.p.v. *a < i* (z.g. wet van Philippi); cf. L § 44 r

אֵל hier elliptisch voor יְהִי כֵן אֵל or תַּעֲשִׂינָה אֵל

מָרַר bitter zijn

לִי מֵרַר het is bitter voor mij (מִכֶּם meer dan voor jullie): het is voor mij veel bitterder dan voor jullie, mijn lot is veel bitterder dan dat van jullie

מִכֶּם mogelijk weer een oude du. -vorm, cf. ad עֲמַכֶּם in vs 8

14 ותשנה scriptio defectiva (plene-schrijfwijze in vs 9)

הַמֹּדֶה (f. bij הָם) schoonmoeder

רבקה : wel met opzet is hier de narrativus (וּתְרַבֵּק) vermeden; Ruths handeling wordt niet voorgesteld als volgend op die van Orpa, maar als plaatsvindend op hetzelfde ogenblik (JoMu § 118 f). Het chiasme maakt het mogelijk de *wāw* van de werkwoordsvorm los te koppelen.

15 יְבָמָה (< *yabam-ātu*), f. bij יָבָם (< *yabam*) ‘zwager’ (uitsluitend de broer van de

echtgenoot), st.c. יְבָמָה (< *yabam-tu*), met suff. יְבָמָה (st. abs en st. c. niet in Bijbels Hebreeuws, wel in Mišna-Hebreeuws) ‘schoonzuster’: a) weduwe van een broer (zó Deut. XXV 7,9); b) weduwe van een broer van de echtgenoot (h.l.). Vgl. L § 36 i

אֱלֹהֶיהָ ‘haar goden’ (LXX), eerder ‘haar god’ (vgl. ook vs 16, waar de ene god tegenover de andere staat). De god van Moab is כְּמוֹשׁ (1 Kon. XI 33)

הִנֵּה שָׁבָה : pf. met praesensbetekenis na deiktisch partikel (L § 72 b3)

- 16 פגע c. פּ op iemand stoten: (een vrouw) lastig vallen (II 22); hier : aandringen bij. Het element *g-* = 'stoten', cf. נגע c. על aanraken.
- 17 Over de eedsformule, zie L § 80 n; JoMu § 165 a. Vgl. Gen. XV 7-17 en Jer. XXXIV 18-20.
Na כִּי is de normale woordschikking: V(erbum)–S(ubject). Hier staat vanwege de nadruk S voorop: 'het is de dood' = 'de dood *alleen*' (L § 65 f noot 1; JoMu § 155 m).
פרד *hi.* scheiding maken. Het element *p-r* = 'scheiden', cf. פרה , פרח , פרש , פרש.
- 18 אָמין sterk zijn; *hitp.* (pt.f. מְתַאֲמֵצֶת < *mat'ammiš-t*) c. לָ c. inf. c. vastbesloten zijn (eig. zich sterk betonen)
I חדל (Arab. *ḥadala*) ipf. יִחְהַל ophouden
II חדל (Arab. *ḥadu/ila*) dik, vet worden / zijn (1 Sam. II 5!)
- 19 שְׁתִּיהֶם wel authentiek (cf. IV 11), al bieden vele hss op deze beide plaatsen הֶן- ; wrsch. weer een oude du.- vorm (cf. ad vs 13).
בְּאֵנָה : de zeldzame vorm van het suff. 3 pl. f. (-*ānā* i.p.v. -*ān*), hier wrsch. gebruikt vanwege alliteratie met וַתִּלְכְּנָה (L § 26 e).
הוֹם in verwarring brengen; *ni.* (ipf. וַתְּהוֹם , cf. יִכּוֹן v. כּוֹן *ni.* vast zijn) in opschudding geraken. Minder wrsch. v. הוֹם *ni.* id.
הוֹאת : vraag met de betekenis van een uitroep (L § 18 e)
- 20 מֵרָא met Aram. uitgang; vele hss lezen מֵרָה. Bedoeld is het fem. van מֵרָר bitter: de bitter bedroefde, event. de verbitterde
מֵרָר bitter zijn; *hi.* (pf. הֵמֵר) caus. Aan het stativische pf. *qal* לִי מֵרָר (vs 13) beantwoordt het causatieve לִי הֵמֵר hij heeft het mij bitter gemaakt = hij heeft mij bitterheid aangedaan (לִי bij *hi.* is afkomstig van *qal*; hetzelfde geldt van לִי הֵרַע in vs 21).
שְׂרִי cf. M.J. Mulder, *Kanaänitische goden in het OT*, Den Haag 1965 (serie: Exegetica), 18-19.

- 21 מְלֵאָה, f. מְלֵאָה adi. vol; hier praedicatieve toestandsaccus. (L § 74 g4; JoMu § 126a). Staat hier met het oog op de nadruk voorop: het is in de toestand van vol-zijn (= rijk, dwz. met man en zonen), dat ik ben weggegaan.
- רִיקָם adv. leeg (dwz. zonder man en zonen); cf. Luc. I 53, Ps. CVII 9.
- עָנָה (eig. veranderen [van spreker in een gesprek]) antwoorden, c. אָּ getuigen tegen (forensische taal: schuldig verklaren) (2 Sam. I 16, Jes. LIX 12). LXX, Peš.en Vulg. (a-a) gaan wel terug op עָנָה = עָנָה pi. verdrukken, vernederen.
- רָעָלִי 'hij heeft het slecht gemaakt voor mij' = 'hij heeft mij kwaad aangedaan'. רָעָלִי (qal) niet 'belegt'.

- 22 וַתִּשָּׁבּוּ narr. hier gebruikt voor een recapitulatie (JoMu § 118 i)

מִמּוֹאָב zó meestal in OT, slechts 1x מִמּוֹאָבִיתָ (2 Kron. XXIV 26) (L § 22 j3)

הַשָּׁבָה gezien het accent (*mil'el*) door de Masoreten opgevat als een pf., waarbij het lidwoord dan als relativum fungeert: 'die uit de vlakte van Moab was teruggekeerd' (JoMu § 145 e); zo ook II 6, IV 3. Is oorspr. op deze plaatsen het pt. (accent *milra'*) bedoeld?

הָמָה wrsch. weer oude du.-vorm. Hier niet gebruikt om nadruk te leggen, maar om *wayyiqtol*-vorm te vermijden (JoMu § 118 d-g).

שְׁעֵרָה (eig. de harige plant, het harige koren, ziet op de lange kafnaalden) gerst (op het veld of als soort), pl. שְׁעֵרִים gerst(ekorrels); altijd קִצִיר שְׁעֵרִים gersteoogst (L § 24 m).

Hoofdstuk II

- 1 מִידָע : K. מִידָע (pt. *pu.*) kennis, vriend; Q. מִוֶּדַע (*maqtal* v. יָדַע) verwantschap, ook:

(verre) verwant (abstr. pro concr.); in III 2 מִוֶּדַעֲתָ* , met suff. מִוֶּדַעֲתָנוּ (!), id.

גִּבּוֹר adi. manmoedig; subst. held.

חַיִּל dapper man, krijgsheld (Naäman, 2 Kon. V 1); dan ook standsaanduiding:

iemand die tot militaire dienst verplicht was (moest zelf zijn uitrusting betalen), vandaar:

- 6 השבה zie aant. ad I 22; pt. mèt partikel wel vaker na een nomen zonder artikel (JoMu § 138 c)
- 7 אסף verzamelen, inzamelen, (in)oogsten, binnenhalen
 עמר, pl. עמרים garf, schoof (eig. arenbundel, aangezien de halmen dicht onder de aar werden afgesneden, cf. Joël II 5, Mal. IV 1)
 בּ bij; in vs 15 בּין tussen
 ואספתי בעמרים ‘en laat mij bij de schoven inzamelen’ ontbreekt in de LXX en Vulg.;
 blijktens vs 15 is hier speciale toestemming voor nodig.
 מאז praep. sedert (hier en in Ps. LXXVI 8, Lachis-ostrakon III 7 pro בּן)
 עתה moet tegen de masor. accentuatie in worden beschouwd als een semantische eenheid (הּ ter versterking van עתה : L § 61 i), cf. 1 Kon. XVII 24 en HAL 254 a.
 שבתה inf. c. van ישב + suff. 3 f. sg. òf (beter) van שבת stilzitten, rusttijd (cf. Ex. XXI 19)
 מעט subst. (een) weinig, kleinigheid; adv. korte tijd
 MT (‘haar rusten thuis is weinig’) lijkt zinloos; hoe kan de opzichter dit weten? LXX en Peš. lazen blijkbaar שבתה (v. שבת ophouden met werken) ‘zij pauseerde’ i.p.v. שבתה ‘haar stilzitten’. Men schrappe הבית als dittografie (Gerleman).
- 8 הלווא שמעת ‘hoor je het niet?’ > ‘je hoort toch wel?’, hier: ‘hoor ’es’!
 לא + iuss. // לא + indic. (hier ook met iussivische betekenis)
 תעבורי si vera lectio ‘Neubildung’ met *ū* (*yaqtūl* i.p.v. *yaqtul*) en ultima-accent (GKa § 47 g ; BLH 301 s, 352). Een aantal hss heeft het normale תעברי (cf. BHK³ noot β). Lees wel תעבורי, de pausa-vorm (in Qumrān context-vorm!) bij תעברי.
 דבק / דבק c. עם zich aansluiten bij.
 תדבקין 2 f. sg. + z.g. *nūn*-paragogicum (eig. oude narr. *taqtulīna* !), zeldzaam.
- 9 צויתי wel punctueel praesens (cf. JoMu § 112 g); uit niets blijkt dat Boaz zijn arbeiders in dit opzicht al eerder heeft geïnstrueerd.
 נגע aanraken (meestal c. בּ), cf. aant. ad I 16.

צָמָא dorst hebben: pf. 2 f. sg. צָמַת (i.p.v. צָמָא), א"ל n.a.v. ה"ל (גְּלִית).

שָׂאב c. מִים water putten; hier absoluut gebruikt.

- 10** I נָכַר (vreemd) *ni.* (zich vreemd tonen) doen alsof, veinzen; *pi.* miskennen; onherkenbaar maken; *hitp.* zich vreemd houden, zich niet bekend maken. Der. נָכַרְי , f. נְכַרְיָה
vreemdeling.
- II נָכַר (nauwkeurig bekijken) *ni.* herkend worden; *pi.* nauwkeurig bekijken; *hi.* nauwkeurig bekijken, onderzoeken; zich interesseren voor (onze plaats); herkennen (III 14), (er)kennen, weten; c. פָּנִים partijdig zijn; *hitp.* zich bekend maken.
- Zó Ges.-Buhl en Fohrer. Volgens KB² (naar Nöldeke) gaat het om één wortel: „als fremd, d.h. mit Aufmerksamkeit betrachten”.
- נְכַרְיָה – נְכַרְיָה – נְכַרְיָה woordspeling. Zürcher Bibel: „...und mich so *freundlich* beachtest? Ich bin ja nur eine *Fremde*” (Ned. vriendelijk – vreemdelinge).
- 11** תְּמוּלָּה gisteren (als opp. van vandaag) ; תְּמוּלָּה שְׁלֹשׁוֹם gisteren (en) eergisteren (eig. voor drie dagen!) = vroeger, eertijds
- 12** מְשֻׁפְּרֵתָּ * (שָׂכַר in loondienst nemen, huren) loon
חָסָה een toevlucht zoeken
פָּנָה , du. פָּנָהים vleugel; slip (v.e. gewaad)
- 13** אֵין אֵין wens, want die is al vervuld (vs 10 b), maar dankbare constatering (Rudolph);
ong. ons ‘dank u wel!’, cf. 1 Sam. I 18, 2 Sam. XVI 4.
נָחַם *pi.* (ver)troosten, geruststellen
בְּרֵךְ עַל-לֵב vertrouwelijk (van hart tot hart) spreken met, vriendelijk toespreken
- 14** לָהּ (in sommige hss לָהּ , cf. L § 5 e) zonder *mappiq*, zoals in Num. XXXII 42,
Zach. V 11.
עַתָּה niet abstracte tijd, maar rechte of bepaalde tijd voor iets, nooit los van een bepaald
gebeuren in die tijd: עַתָּה הָאֵכָל etenstijd; praep. לָּ hier temporeel.

נגש naderen. Imp. גַּשׁ , גָּשׁ- (a-impf.), גָּשִׁי (n. an. v. קטולי ?), גָּשׁוּ / גָּשׁוּ (n. an. v. קטולי ?).

Deze vorm hier misschien gebruikt om zich op een afstand verstaanbaar te maken?

פַּת , met suff. פִּתִּי 'bete', brok

חֶמְצָן azijndrank, zure wijn

צַד zijde, flank (v. mens of dier), מִצַּד naast, aan de zijde van

צָבַט ᾰ. λ. wel: aanreiken

קָלִי (קלה roosteren; cf. Akkad. *qalû* branden) geroosterd koren

שָׂבַע zich verzadigen, verzadigd worden

יתר *hi.* (ipf. יוֹתֵר , יוֹתֵר , יוֹתֵר) over laten, over hebben, over houden; *ni.* overblijven

15 כלם *ni.* gekrenkt zijn, zich schamen; *hi.* beschaamd maken, krenken, hier: in verlegenheid brengen door te verbieden

16 I שָׁלַל (Arab. *salla* spec. zwaard uit de schede trekken) (inf. c. שָׁלַל pro inf. abs. * שָׁלַל) uittrekken (van halmen)

II שָׁלַל (Oud Zuid-Arab. *šll* wegnemen) plunderen

חֶבְרָה handvol aren, arenbundel; hier bedoeld: dat wat een maaier met zijn linkerhand vastpakt voor één snede met de sikkel

גָּעַר uitvallen tegen (גָּ), berispen

17 חָבַט (graan met een stok) uitkloppen

אֵיפָה (Egypt. leenw.) = 1/10 חֶמְצָן = 10 עֲבָרָה : ca. 40 liter (Barrois, *Manuel d' archéologie biblique* II, 250), volgens anderen ca. 22 liter (De Vaux, *Hoe het oude Israël leefde* I, 358-9)

18 a volgen (zó Peš., Vulg.)

שָׂבַע (*qutl*), met suff. שָׂבַע 'verzadiging'

19 אֵיפֹה waar? (slechts 7x, meestal אֵיפֹה)

אֵיפֹה waarheen?, hier pro אֵן waar? (cf. אֵיפֹה dikwijls pro אֵן).

מִכִּי־רָךְ cf. aant. ad vs 10.

20 חֶסֶד hier: fideliteit, ‘verbondstrouw’, waarvan Naomi blijkens I 13 gedacht had dat Jahwe haar die niet meer bewees.

קָרוֹב nabij, hier: verwant

גָּאֵל ‘lossen’, inlossen, verlossen (terminus uit het familierecht: ‘terugkopen’, veronderstelt een relatie tussen loskoper en de / het losgekochte; de ‘losser’ / גָּאֵל is voortdurend tot ‘lossen’ verplicht / גָּאֵל), cf. TWAT I, Sp. 884-90.

Daarnaast kent het Hebreeuws פָּדָה ‘loskopen’, bevrijden (terminus uit het handelsrecht; in tegenstelling tot גָּאֵל geen verplichting, geen relatie tussen loskoper en losgekochte ; de nadruk ligt hier op de betaalde prijs, de tegenwaarde [פְּדִיּוֹן ‘losprijs’, // כֶּפֶר ‘zoengeld’, o.a. Ps. XLIX 8,9]). Vgl. vooral J.J. Stamm, *Erlösen und Vergeben im AT*, Bern 1940, 27 sqq.

Beide termen worden gebruikt om Israëls bevrijding door Jahwe alleen aan te duiden (cf. C. van Leeuwen, *Rondom het Woord* 16/4, nov. 1974, 3 sqq.).

21 וְגַם כִּי (ook is het zó dat) daarenboven, bovendien, zelfs

כָּלָה ophouden, voltooid zijn; *pi.* beëindigen

עַד אֵם tot (wanneer), totdat

23 לִלְקוֹט (*pi.*), 2 Q 16 (eerste fragment van het boek Ruth) (= DJD III, 73) לִלְקוֹט = *לִקוֹט
(*qal*)!

Hoofdstuk III

1 אֲשֶׁר hier geen nota relationis, maar con. opdat, zodat

לֵה / לִי יֵטֵב לֵה / לִי יֵטֵב het gaat hem / haar goed, hij / zij is gelukkig.

- 2 * מוֹרְעַת* naast מוֹרְעַ (verre) verwant, familielid (zie aant. ad II 1); -*ānū* i.p.v. -*ēnū* :
 L § 26 e; JoMu § 94 h.
 הנה hier: moet je luisteren!
 ורה wannen; pt. וְרָה (hier na הנה) fut. instans (L § 73 d3).
 גֶּרֶן dorsvloer; גֶּרֶן הַשְּׁעָרִים ‘de gerstedorsvloer (wannen)’ = ‘gerst wannen op de dorsvloer’. Emendatie Campbell: *gorèn hašša‘ar* (*m = mēm*-encliticum) ‘de dorsvloer bij de poort’ (cf. 1 Kon. XXII 10).
 הלילה hier in ruimere zin: vanavond (als in Joz. II 2).
- 3 רחץ (met water) afspoelen; absol. zich wassen, baden
 סוֹךְ zalven; שָׁמֶן סוֹךְ zich met olie invetten (onderdeel van het toilet maken). NB! מוֹשָׁח zalven (tot priester, profeet, koning), slechts bij uitzondering gebruikt voor lichaamsverzorging (b.v. Amos VI 6).
 שְׂמֹלֶה (opper)kleed (waarin men ook slaapt). K. volgen.
 וירדתי : K. וַיִּרְדֹּתִי pf. 2 sg. f. (cf. Qumrān: *qāṭaltī* naast *qatālt*), Q. וַיִּרְדֹּתִי (Tib.)
 ידע *ni*. zich bekend maken (hier: laten merken dat je er bent); bekend worden / zijn.
- 4 וְיָהִי ipf. cop.; men verwacht וְיָהִי als in vs 13 (zó gewoonlijk wanneer iets toekomstigs wordt aangekondigd). Vgl. evenwel A. Rubenstein, VT 6 (1956), 76
 גלה openbaren, blootleggen; *pi*. blootleggen, onthullen, cf. Deut. XXIII 1 (vert. XXII 30), Ezech. XVI 8.
 * מְרַגְלוֹת* (v. רָגַל) plaats van de voeten, voeteneind; opp. * מְרַאֲשׁוֹת* (v. רָאָשׁ) hoofdeinde
 מרגלתיו : aan het gedetermineerde direct object gaat *meestal*, maar *niet altijd*, de z.g. nota accusativi את vooraf (L § 25 d; JoMu § 125 e-f).
 Het ‘opslaan van het voetendek’ is een verkapt huwelijksaanzoek, wat blijkt uit Boaz’ reactie. De in dit vers voorkomende werkwoorden ידע, שכב, בוא en גלה worden vaak eufemistisch gebruikt voor geslachtsverkeer en zijn dus dubbelzinnig.
- 5 אֱלִי Q. non scriptum (קרי ולא כתיב). Hoeft niet ingevoegd te worden.

- 6 צִוּוּתָּהּ = *šiwwáttā* < *šiwwat-hā*, ergo pf. 3 sg. f. + suff. 3 sg. f. van צוה *pi.* bevelen, opdragen
 כָּכֵל : כָּ veritatis (GKa § 118 x; JoMu §139 e N)
- 7 לֵב יִיטֵב לֵב vrolijk zijn (v.d. wijn, 2 Sam. XIII 28), voldaan zijn (als gevolg van goed eten en drinken)
 עֲרָמָה (ערם ophopen) hoop, berg (zowel van graankorrels als van kaf)
 לָטֵט (לוט verhullen) geheim(zinnigheid), בָּלֵט (ook wel בָּלֵט , Richt. IV 21) heimelijk;
 'heimelijk komen, naderbij sluipen'.
- 8 חָרַד (beginnen te) beven; hier: opschrikken, wakker schrikken
 לָפַת (Akkad. *lapātu* aanraken) grijpen, vastpakken (Richt. XVI 29); *ni.* om zich heen grijpen. Volgens anderen: *ni.* zich omdraaien, voorover buigen (Arab *lafata* wenden, buigen).
- 9 ב : de punctator heeft vergeten een *šewā* onder de *tāw* te zetten.
 אַמָּה (L § 38 h) 'dienares', zelfbenaming die respect voor de aangesprokene tot uitdrukking brengt. Cf. I. Lande, *Formelhafte Wendungen der Umgangssprache im AT*, Leiden 1949, 71f.
 פָּרַשׁ uitbreiden, -spreiden
 כַּנְפֵיךָ wel sg. + suff. (met pausale vocalisatie vanwege alliteratie met אַמָּתְךָ ?) van כָּנַף (cf. II 12), dan: spreid uw vleugel = (de slip van) uw mantel (pars pro toto!) uit over uw dienares = neem mij in bezit, neem mij tot vrouw, huw mij. Zó vanwege de nazin אַתָּה כִּי גֹאֵל
 Masoreten wel opgevat als du. (cf. c); zo in de mond van Ruth minder aanstoot gevend geacht?; dan: spreid uw vleugels uit over uw dienares = geef mij uw bescherming.
- 10 יָטֵב goed, aangenaam zijn; *hi.* iets goed, op de juiste wijze doen, c. חָסֵד en גֵּן een groter bewijs van trouw leveren dan
 אַחֲרָיו adi. wat zich ergens achter bevindt; temp. later, toekomstig
 ראשון eerste, eerder

- בַּחֹרֶם , pl. בַּחֹרִים jonge (nog ongehuwde) man
 דָּל (*qall*) zwak, mager, arm; opp. עָשִׂיר rijk
- 11** עַל־תִּירָא Beruhigungsformel (I. Lande, *Formelhafte Wendungen* ..., 92 ff.): wees niet bang, maak je geen zorgen
 a niet volgen, zie aant. ad vs 5.
 עַמִּי 'de hele poort van mijn volk' = iedereen in de poort, al mijn stadgenoten, de hele stad. Vulg. *omnis populus qui habitat intra portas urbis meae*.
 חַיִּל bekwaamheid, kracht; het woord wijst op aanwezigheid (openbare of verborgen) positieve deugden of potenties (aldus M.J. Mulder, zie aant. ad II 1); אִשָּׁת חַיִּל een flinke, voortreffelijke vrouw.
- 12** וְעַתָּה waarschijnlijk dittografie veroorzaakt door aberratio oculi (zie het begin van vs 11).
 אֲמָנָם adv. waarlijk, werkelijk, ons: inderdaad
 a volgen (כַּחֲבִיב וְלֹא קָרִי)
- 13** חָפְצִין graag hebben, een welgevallen hebben aan (בְּ), c. inf. genegen zijn om te
 גָּאֹל (zie aant. ad II 20): inf. c. גָּאֹל (IV 6 K.), met suff. לְנֶאֱלֶךְ (cf. קָטְלֶךְ)
- 14** טָרָם (bijvorm טָרוֹם , of schrijffout?) nog niet : בְּטָרָם voordat
 נִכַּר *hi.* herkennen (zie aant. ad II 10)
 יָדַע *ni.* bekend worden / zijn (zie aant. ad vs 3); hier onpersoonlijk gebruikt
- 15** הֵב , הֵבִי (accent wrsch. op laatste lettergreep; הֵבִי : *teḥiṣā* is praepositief en geeft dus geen uitsluitel; L § 6 f1) interjectie: geef! (L § 64 b), hier: kom hier met
 מִטְפֵּחַח (מִטְפֵּחַח uitspreiden) omslagdoek
 אָחוּ (sterk: וַיִּאָּחֹז , zwak: יֵאָחֹז , וַתִּאָּחֹז ; imp. אָחֹז , אָחֹזִי , אָחֹזוּ / אָחֹזוּ) vastpakken, –houden (c. בְּ), hier: op(en)houden
 מִדָּד (toe)meten
 שֵׁשׁ־שַׁעֲרִים : cf. L § 39 n; wrsch. 6 gomer = ca. 24 l (ruim 50 pond) (cf. aant. ad II 17).

על שית opladen

a volgen

- 16 אָהָּ : גַּיִּי heeft gewoonlijk betrekking op personen (wie?), een enkele maal (zo ook hier) op zaken (wat?) (GKa § 137 a; JoMu § 144 b): wat (meld) jij?, hoe is het gegaan? Cf. Ugar *b'l.mt.my.lim.bn.dgn.my.hmlt.āttr.b'l*, Ba'lu is dood, hoe moet het nu met het volk van de zoon van Daganu, hoe met de menigte van hen die Ba'lu volgen? (= KTU² 1.5 [Gordon 67], VI 23 sqq.).
NB! 2 Q 17 (=tweede fragment van het boek Ruth) (= DJD III, p. 74 f.) אַתָּה אֵת ;
cf. Richt. XVIII 8 אָהָּם אֵת.

- 17 a niet beslist nodig

אֵתָּקָדְךָ adv. leeg, hier: met lege handen (cf. aant. ad I 21).

- 18 תִּדְעִין cf. aant. ad II 8

אֵיךְ hoe?, ook in een afhankelijke vraagzin

נָפַל hier: uitvallen, aflopen

שָׁקַט rust hebben, rustig zijn, niets ondernemen

כִּלְהָ pi. cf. aant. ad II 21; כִּלְהָ דְבָרַיְךָ een zaak tot een (goed) einde brengen.

Hoofdstuk IV

- 1 עָלָה pf. na het subject als plusquampf. op te vatten (GBergstr. II § 6 d)

In relatieve zinnen ontbreekt na דְבָרַיְךָ dikwijls de praepositie.

פִּלְנִי אֶלְמוּנִי (L § 20 b) N.N., hier: Zeg Dinges, zeg vriend!

- 3 אָחַי broer, ook bloedverwant, familielid. Cf. H.A. Brongers, *Vox Theol.* 28 (1958), 66-74.

מִכְרָה pf. hier punctueel praesens (zo wel meer bij juridische handelingen,

cf. Gen. XXIII 11) (Brock., Syntax § 41 d).

- 4 זָנְנוּ אָזְנוֹ het oor van iemand ont-dekken (denk aan de hoofdbedekking van de Arabieren, de *keffiya*), iemands oor openen = hem (iets) meedelen. אָזְנָה kán coh. zijn (cf. L§57 h)
 זָנְנוּ : ו -explicativum
 a volgen (תָּגִיב)
 b volgen (ut sciam)!
 זָנְנוּ אָזְנִי, זָנְנוּ אָזְנִי (beide st.c.) behalve: met suff. זָנְנוּ אָזְנִי, זָנְנוּ אָזְנִי (L §62 m6)
- 5 וּמֵאֵת meestal gelezen als אֵת גַּם (cf. vs 10). Emendatie evenwel onnodig: *wm = ׀ + mēm-* encliticum (cf. Eblaïtisch *ù-ma* [G.A. Rendsburg, *Eblaïtica* I, Winona Lake 1987, 33-41]; vide L § 48 z). Vgl. Ugar. -Hebr. אֵת אֵת אֵת, אֵת אֵת אֵת, אֵת אֵת אֵת.
 וּמֵאֵת (uit te spreken als אֵת אֵת ?) = אֵת אֵת.
 b volgen (קִנִּיתִי wel verschrijving onder invloed van קִנִּיתִי in vs 9)
- 6 פָּן coni. + ipf. : (op)dat niet (lat. ne), (afweer tegen een mogelijk gevolg) anders
 שָׁחַת verdorven zijn; *pi.* en *hi.* verderven, verdelgen, verwoesten, te gronde richten, ruïneren
 גָּאָלָה 'lossing', recht en plicht tot lossen, terugkoop. Cf. aant. ad II 20.
- 7 לְפָנִים adv. vroeger, oudtijds
 עַל + inf. met betrekking tot
 תְּבוּרָה (v. מוֹרֵר ruilen) ruil
 קוּם opstaan; *pi.* (קָיָם) i.p.v. *pōl.* (קוּיָם) rechttop doen staan = bekrachtigen, rechtsgeldigheid verlenen
 תְּעוּרָה (עוֹד *hi.* waarschuwen, verzekeren) bekrachtiging
- 11 עֲשֵׂה-חַיִּל : חַיִּל 'kracht, vermogen', ziet hier op sexuele potentie, procreatief vermogen (cf. Spr. XXXI 3), dus: verwek een talrijk kroost! Zó terecht C.J. Labuschagne, ZAW 79 (1967), 364-7. Vgl. Luther: 'wachse sehr'.
- 12 נְעָרָה (huwbaar en blijkbaar ook weer huwbaar) meisje, jonge vrouw

13 הָרִיזוֹן (הרה) zwangerschap

14 שָׁבַת ophouden, rusten; *hi.* caus., met acc. en לָּ laten ontbreken

15 שׁוּב *hi.* c. נָפַשׁ doen opleven, verkwikken

כול *qal.* en *hi.* (be)vatten; *pilp.* verzorgen (L § 56 l)

a volgen: אֶהְבֶּתְךָ 3 sg. f. pf. + obj. suff. 2 sg. f. (cf. קָטַלְתְּךָ)

יָלַדְתְּהוּ < יָלַדְתוּ

16 אָמֵן (אמן houden, vasthouden, dragen) eig. hij die draagt (sc. op de heup, cf. Jes. LX 4):

pleegvader; f. אִמָּנָה pleegmoeder, min, verzorgster. Cf. Th. C. Vriezen, *Geloven en vertrouwen*, Nijkerk [1957].

17 שָׁכֵן , pl. f. שְׁכֵנֹת buur

18 תּוֹלְדוֹת* (taqtil v. יָלַד voortbrengen: verwekken, baren) ‘verwekking’ (nomen actionis),

dan: resultaat van die handeling: geboorte, nakomelingschap, hier: geslachtslijst; ook:

historisch resultaat (dat wat er van geworden is), pl. tantum, c. תּוֹלְדוֹת. Cf. B. Holwerda,

Oudtestamentische Voordrachten I, Kampen z.j., 9-17.

De Masoretische aantekening aan het einde van het boek luidt: „ Totaal aantal verzen: 85; het middelste vers is Ruth II 21. Bestaat uit twee *Sedarim*’. Vgl. de notitie aan het einde van het boek Jona (IV 11).

* *
*

Over de twee ‘cruces’ van het boekje Ruth –

- a) lossing door een verdere verwant dan de zwager;
- b) erfrecht van de vrouw –

zie J. Schoneveld, *De betekenis van de lossing in het boek Ruth*, 's Gravenhage / Brussel [1956]; D.A. Leggett, *The Levirate and Goel Institutions in the OT. With special Attention to the Book of Ruth*, Cherry Hill / New Jersey [1974].

RUTH – Proeve van vertaling

Hoofdstuk I

- 1 Toen er in de tijd van de richters (woordelijk: in de dagen dat de richters richtten) eens hongersnood in het land was, trok een man uit Bethlehem, in Juda, weg om zich met zijn vrouw en zijn twee zoons als vreemdeling in de vlakte van Moab te vestigen.
- 2 Die man heette Elimelech, zijn vrouw Naomi, zijn beide zoons Machlon en Chiljon; het waren Efrathieten uit Bethlehem in Juda. Na hun aankomst in de vlakte van Moab bleven ze daar wonen.
- 3 Elimelech, de man van Naomi, stierf er, zodat zij achterbleef met haar twee zoons.
- 4 Die trouwden beiden met een Moabietische vrouw: de ene heette Orpa, de andere Ruth. Na een verblijf van ongeveer tien jaar
- 5 stierven ook die twee, Machlon en Chiljon. Na het verlies van haar twee kinderen en haar man bleef Naomi (lett. de vrouw) alleen achter.
- 6 Samen met haar schoondochters aanvaardde ze toen de terugtocht uit de vlakte van Moab. Ze had namelijk in Moab (woordelijk: in de vlakte van Moab) gehoord dat Jahwe zich het lot van zijn volk had aangetrokken en het weer te eten (lett. brood) gaf.
- 7 Dus trok ze, samen met haar beide schoondochters, weg uit de plaats waar ze (al die tijd) gewoond had. Maar op de terugweg naar het land Juda
- 8 zei Naomi tegen haar beide schoondochters: Gaan jullie nu terug naar huis, naar jullie moeders; moge Jahwe goed voor jullie zijn, zoals jullie dat geweest zijn voor de gestorvenen en voor mij.
- 9 Jahwe geve dat jullie beiden weer een man vinden en zo een nieuw tehuis (woordelijk: Jahwe geve jullie, dat jullie een tehuis vinden, ieder in het huis van haar man). Daarop kuste ze hen vaarwel. Maar zij barstten in snikken uit
- 10 en zeiden tegen haar: Nee, we willen met u méé terug naar uw volk.
- 11 Maar Naomi zei: Ga toch terug m'n dochters! Waarom zouden jullie met mij meegaan? Heb ik soms nog zonen in mijn schoot, die jullie mannen zouden kunnen worden?
- 12 Ga toch terug, m'n dochters! Ik ben echt te oud om nog een man te krijgen. Ook al zou ik denken: er is nog hoop voor mij, ja, al zou ik vannacht een man toebehoren, zelfs al zou ik heden zonen ter wereld brengen,
- 13 zouden jullie dan kunnen wachten tot ze groot zijn? Zouden jullie je dáárom van een huwelijk laten afhouden (woordelijk: je ervan onthouden een man toe te behoren)? Nee, m'n dochters! Heus, mijn lot is veel bitterder dan dat van jullie, want tegen mij heeft Jahwe zich gekeerd (woordelijk: is de hand van Jahwe uitgegaan).
- 14 Opnieuw barstten ze in snikken uit. Daarop kuste Orpa haar schoonmoeder vaarwel, maar Ruth klampte zich aan haar vast.
- 15 Toen zei Naomi (lett. zij): Kijk, je schoonzuster gaat terug naar haar volk en naar haar god, ga jij nu ook terug, haar (lett. je schoonzuster) achterna!
- 16 Maar Ruth antwoordde: Dring er niet langer op aan dat ik wegga en terugkeer, bij u vandaan. Waar ú naar toe gaat, daar ga ik naar toe, waar ú verblijft (lett. overnacht), daar verblijf ik. Úw volk is mijn volk en úw God is mijn God.
- 17 Waar ú sterft, wil ik sterven en daar wil ik ook begraven worden. Ik zwéér bij Jahwe (woordelijk: zo moge Jahwe mij doen, ja nog erger): alleen de dood zal ons van elkaar scheiden (woordelijk: zal scheiding maken tussen mij en u)!
- 18 Toen Naomi (lett. zij) zag dat Ruth (lett. zij) vastbesloten was met haar mee te gaan, hield ze op haar te bepraten.

- 19 Samen gingen ze verder tot ze in Bethlehem kwamen. Hun komst bracht de hele stad in rep en roer (woordelijk: toen zij in Bethlehem binnengingen, raakte de hele stad over haar in beroering); de vrouwen zeiden: Maar dat is Naomi!
- 20 Zij antwoordde: noem mij niet (langer) Naomi (=de lieflijke), noem mij (liever) Mara (= de verbitterde), want de Almachtige heeft mij heel wat bitterheid aangedaan.
- 21 Ik had alles toen ik (hier) wegging, maar zonder iets laat Jahwe mij terugkomen. Waarom mij nog Naomi noemen? Jahwe heeft tegen mij getuigd, de Almachtige heeft mij kwaad aangedaan.
- 22 Zo keerde Naomi terug, samen met haar schoondochter Ruth, de Moabietische, die uit de vlakte van Moab was meegekomen (lett. teruggekeerd). Ze kwamen in Bethlehem aan bij het begin van de gersteoogst.

Hoofdstuk II

- 1 Nu was Naomi van haar mans kant verwant aan een zekere Boaz, een vermogend man uit het geslacht van Elimelech.
- 2 Op zekere dag zei Ruth, de Moabietische tegen Naomi: Ik zou graag naar het veld willen gaan om ergens achter (een maaier) die mij dat toestaat (woordelijk: achter hem, in wiens ogen ik gunst vind) aren te lezen. Zij antwoordde haar: Doe dat, m'n dochter!
- 3 Ze ging dus naar het veld om aren te lezen achter de maaiers aan. Nu trof het zo dat ze op een stuk land kwam van Boaz, die man uit het geslacht van Elimelech.
- 4 En laat Boaz zelf nu uit Bethlehem aankomen. Hij zei tegen de maaiers: Jahwe zij met jullie! en zij antwoordden: Jahwe zegene u!
- 5 Boaz vroeg de knecht die de leiding had over de maaiers: Bij wie hoort die jonge vrouw daar?
- 6 De knecht die de leiding had over de maaiers antwoordde: Dat is die jonge Moabietische, die met Naomi is meegekomen uit de vlakte van Moab.
- 7 Ze vroeg of ze achter de maaiers aan aren mocht lezen [.....]; vanaf vanmorgen vroeg toen ze kwam, is ze bezig geweest tot nu toe *en gunde ze zich nauwelijks rust (?)* (woordelijk: zij kwam en was op de been vanaf vanmorgen vroeg tot nu toe, *haar stilzitten [.....] was weinig [?]*).
- 8 Toen zei Boaz tot Ruth: Hoor 'es, m'n dochter, je moet niet op het veld van een ander (woordelijk: een ander veld) aren gaan lezen. Ga hier niet vandaan; sluit je maar aan bij mijn arbeidsters¹.
- 9 Volg ze daar, waar je ziet dat ze aan het maaien zijn (woordelijk: ga achter hen aan, je ogen [gericht] op het veld dat men maait). Ik geef mijn arbeiders¹ wel opdracht (woordelijk: gebied ik mijn arbeiders niet?) je niet lastig te vallen. En als je dorst hebt, ga dan gerust naar de kruiken en drink van het water dat mijn mannen (lett. de knechten) geput hebben.
- 10 Ruth (lett. zij) viel op haar knieën, boog tot haar voorhoofd de grond raakte (woordelijk: zij viel op haar gezicht en boog zich ter aarde²) en zei tegen hem: Waarom bent u zo goed voor me, (waarom) kijkt u naar mij om? Ik ben toch maar een vreemdeling.
- 11 Boaz antwoordde haar: Mij is van alle kanten verteld wat je na de dood van je man allemaal voor je schoonmoeder gedaan hebt; dat je je vader en moeder en je geboorteland hebt verlaten en dat je naar een volk bent gegaan dat je tevoren niet kende.

¹De arbeiders maaien, de arbeidsters bundelen.

² De gewone oosterse begroeting van een mindere tegenover een hoger geplaatste.

- 12** Moge Jahwe je vergelden wat je deed! Moge Jahwe, Israëls God, onder wiens vleugels je een toevlucht gezocht hebt³, je rijkelijk belonen.
- 13** Ze antwoordde: Mijn heer, u hebt me gerustgesteld door zo vriendelijk met uw dienaar te spreken, terwijl ik niet eens bij u in dienst ben (woordelijk: een van uw dienaressen ben).
- 14** Toen het etenstijd was zei Boaz tegen haar: Kom erbij, eet mee van het brood en doop het (lett. je brok) in de zure wijn. Ze ging naast de maaiers zitten, en hij reikte haar geroosterd koren aan; ze at tot ze verzadigd was en hield nog over.
- 15** Nadat ze was opgestaan om weer aren te gaan lezen, gaf Boaz zijn knechten de opdracht: Ze mag ook aren lezen tussen de schoven, verbied het haar niet (lett. maak haar niet beschaamd);
- 16** Integendeel, trek (lett. jullie moeten trekken) opzettelijk wat halmen uit de bundels en laat die vallen (lett. jullie moeten die achterlaten), zodat zij ze kan oprapen. Val niet tegen haar uit.
- 17** Zo bleef Ruth (lett. zij) aren lezen op het veld tot de avond toe. Nadat ze had uitgeklopt wat ze bijeengelezen had, bleek het ongeveer een efa⁴ gerst te zijn.
- 18** Ze ging daarmee naar de stad (woordelijk: ze nam het op en ging naar de stad) en liet haar schoonmoeder zien wat ze opgelezen had. En toen ze ook nog voor de dag kwam met wat ze van haar overvloedige maal had overgehouden en dat aan haar gaf,
- 19** vroeg haar schoonmoeder haar: Waar heb jij vandaag aren gelezen? Waar heb je gewerkt? Gezegd wie zo vriendelijk voor je geweest is. Toen vertelde ze haar schoonmoeder bij wie ze gewerkt had: De man bij wie ik vandaag gewerkt heb, zei ze, heet Boaz.
- 20** Naomi zei tegen haar schoondochter: Moge die man (lett. hij) gezegend zijn door Jahwe die niet ophoudt zijn trouw te betonen tegenover de levenden en de doden. En ze vervolgde (woordelijk: zei tegen haar): Die man is nauw aan ons verwant; hij is één van degenen die ons kunnen lossen (lett. één van onze lossers⁵).
- 21** Ruth, de Moabietische, zei: Hij heeft zelfs tegen me gezegd: Sluit je maar aan bij mijn mensen (lett. arbeiders⁶) tot ze helemaal klaar zijn met de oogst (woordelijk: de hele oogst van mij).
- 22** Waarop Naomi tegen haar schoondochter Ruth zei: Het is goed, m'n dochter, dat je met zijn arbeidsters optrekt. Op het veld van een ander zouden ze je wel eens lastig kunnen vallen (woordelijk: opdat men je op een ander veld niet lastig valle).
- 23** Ze sloot zich dus bij de arbeidsters van Boaz aan en bleef aren lezen totdat de gerste- en tarweoogst binnen was; en ze bleef bij haar schoonmoeder wonen.

³ Met opzet is hier de eigen beeldspraak van de bijbel bewaard en niet vertaald 'bij wie je bescherming hebt gezocht'. Cf. O. Keel, *De wereld van de oud-oosterse beeldsymboliek en het OT*, Kampen 1984, 170 sqq.

⁴ ongeveer 22 liter.

⁵ *gō'el* als term. techn. met opzet vertaald met 'losser'; kan ook 'verlosser' betekenen (bv Jes. XLIX 7, LIX 20). De band met 'loskopen' is nog duidelijk in Jes. LII 3 „ Want zo zegt Jahwe: Om niet zijt ge verkocht, zonder geld zult ge worden *gelost*”.

⁶ 'arbeiders' omvat hier, evenals in Job I 19, beide geslachten: arbeiders en arbeidsters.

Hoofdstuk III

- 1 (Op zekere dag) zei haar schoonmoeder Naomi tegen haar: M'n dochter, ik zou eigenlijk een thuis voor je moeten zoeken, waar je gelukkig kunt zijn (woordelijk: opdat het je welga).
- 2 Welnu, die Boaz – met zijn arbeidsters ben je opgetrokken (woordelijk: met wiens arbeidsters je bent geweest) – is nog familie van ons! Moet je luisteren (lett. zie!): vanavond gaat hij op de dorsvloer gerst wassen.
- 3 Ga je wassen en zalven, doe je opperkleed aan en ga naar de dorsvloer. Laat de man niet merken dat je er bent vóórdat hij klaar is met eten en drinken.
- 4 Wanneer hij gaat slapen, let dan goed op waar hij gaat liggen; ga er dan heen, sla zijn voetendek op (woordelijk: ontbloot de plaats van zijn voeten) en ga daar liggen. Hij vertelt je dan wel wat je doen moet.
- 5 Ruth (lett. zij) antwoordde haar: alles wat u zegt, zal ik doen.
- 6 Zo ging zij (lett. Ruth) naar de dorsvloer en deed precies wat haar schoonmoeder haar had opgedragen.
- 7 Boaz at en dronk, en ging met een voldaan gevoel liggen slapen tegen de graanhoop aan (woordelijk: aan het uiteinde van de graanhoop). Toen sloop Ruth naderbij, sloeg zijn voetendek op en ging daar liggen.
- 8 Midden in de nacht⁷ schrok de man wakker, greep om zich heen en vond me daar (lett. zie!) een vrouw aan zijn voeteneinde liggen!
- 9 Hij vroeg: Wie bent u? Zij antwoordde: Ik ben het, Ruth, uw dienaress. Spreid uw mantel (lett. uw vleugel = de slip van uw mantel) uit over uw dienaress⁸, want u bent de lossers.
- 10 Boaz (lett. hij) zei: Jahwe zegene je, m'n dochter. Je levert nu nog een groter bewijs van trouw dan eerst⁹ door niet achter jonge mannen aan te lopen, of ze nu rijk waren of arm.
- 11 Welnu, m'n dochter; maak je geen zorgen¹⁰; al wat je vraagt zal ik voor je doen; iedereen in de stad (woordelijk: in de poort van mijn volk) weet immers dat je een voortreffelijke vrouw bent.
- 12 Het is inderdaad waar dat ik (één van de) lossers(s) ben, maar ... er is nóg een lossers en die is nauwer aan jullie verwant dan ik.
- 13 Blijf vannacht maar hier. Blijkt morgenochtend dat hij je lossen wil, goed, laat hij het doen (lett. laat hij lossen), maar wil hij het niet (woordelijk: indien hij niet genegen is je te lossen), dan zal ik je lossen, zo waar Jahwe leeft ! Ga nu weer liggen tot het ochtend is.
- 14 Zo bleef ze tot de ochtend aan zijn voeteneind liggen, maar nog voordat men iemand kon onderscheiden stond ze op, want Boaz (lett. hij) had gezegd: Laat het niet bekend worden dat er een vrouw op de dorsvloer is gekomen.
- 15 Boaz (lett. hij) zei (tegen haar): Kom hier met je omslagdoek (woordelijk: geef de omslagdoek die je draagt) en houd hem op. Toen ze dat deed, mat hij er zes maten¹¹ gerst in af en hielp haar die op te tillen (woordelijk: legde die op haar). Daarna ging ze (terug) naar de stad.
- 16 Toen ze bij haar schoonmoeder kwam vroeg die: Hoe is het gegaan, m'n dochter?, waarop ze haar alles vertelde wat de man voor haar gedaan had.

⁷ Niet 'te middernacht' (NV), d.i. twaalf uur in de nacht.

⁸ Ook hier is met opzet de eigen beeldspraak van de bijbel bewaard. Vgl. noot 3.

⁹ Ruths eerste bewijs van trouw was: bij Naomi blijven en met haar meegaan (II 11).

¹⁰ Sc. dat mijn stadgenoten bezwaar tegen je zouden hebben vanwege je Moabietische afkomst.

¹¹ Waarschijnlijk ongeveer 24 liter.

- 17 En ze voegde er aan toe: Deze zes maten gerst heeft hij me meegegeven, want zei hij: je moet niet met lege handen bij je schoonmoeder aankomen.
- 18 Naomi (lett. zij) zei: Wacht nou maar rustig af (lett. blijf rustig zitten), m'n dochter, totdat je weet hoe dit afloopt. Die man zal niet rusten voordat hij deze zaak tot een goed einde heeft gebracht, vandaag nog!

Hoofdstuk IV

- 1 Intussen was Boaz naar (de vergaderplaats in) de stadspoort gegaan. Hij zat er nog maar net of de lossers over wie hij (lett. Boaz) gesproken had kwam voorbij. Boaz (lett. hij) riep: Zeg vriend (lett. N. N.¹²), kom 'es even hier en ga zitten. De man (lett. hij) kwam en ging zitten.
- 2 Daarop haalde Boaz (lett. hij) er tien van de stadsoudsten bij en verzocht hun plaats te nemen. Toen ze waren gaan zitten
- 3 zei hij tegen de lossers: Naomi, die uit de vlakte van Moab is teruggekeerd, verkoopt het stuk land dat eigendom was van ons familielid (lett. onze broeder) Elimelech
- 4 Ik dacht je dit te moeten meedelen en ik zou zeggen: Koop het ten overstaan van degenen die hier zitten, de oudsten van het (lett. mijn) volk. Wil jij van je recht gebruik maken (lett. wil jij het lossen), los het dan. Wil je het niet, laat het me dan weten (woordelijk: zeg het me dan, opdat ik het wete). Want behalve jou is er niemand die in aanmerking komt dan ik (woordelijk: want er is niemand om te lossen behalve jij, en daarna ik). De man antwoordde: Ik doe het, ik zal het lossen.
- 5 Maar Boaz zei: Op het moment (lett. op de dag) dat je het land van (lett. uit de hand van) Naomi koopt, verwerf je ook Ruth, de Moabietische, de vrouw van de overledene, om zo de naam van de overledene blijvend aan zijn erfdeel te verbinden (woordelijk: om de naam van de overledene op zijn erfdeel te laten voortbestaan)¹³.
- 6 Toen zei de lossers: Dan kan ik geen lossers zijn (woordelijk: dan kan ik het voor mij niet lossen); het zou de ondergang van m'n eigen erfdeel betekenen (woordelijk: ik zou mijn erfdeel te gronde richten). Maak jij maar gebruik van mijn recht tot lossen (woordelijk: los jij voor jou mijn lossing); ik kan het niet doen.
- 7 Nu was het vroeger in Israël bij lossing of ruil gewoonte dat, wilde men aan de zaak rechtsgeldigheid verlenen, de ene partij (lett. iemand) zijn sandaal uittrok en die aan de andere partij (lett. zijn naaste) overhandigde. Zó werd in Israël een overeenkomst bekrachtigd (woordelijk: dit was de bekrachtiging).
- 8 Toen dan ook de lossers tegen Boaz zei: Koop jij het (land) maar !, trok hij zijn sandaal uit.
- 9 Hierop zei Boaz tegen de oudsten en alle aanwezigen (lett. en al het volk): U bent er vandaag getuigen van dat ik van Naomi alles koop wat Elimelech toebehoorde en ook alles van Chiljon en Machlon,
- 10 en dat ik hierbij ook Ruth, de Moabietische, de weduwe (lett. de vrouw) van Machlon, verwerf; ik neem haar als vrouw, om de naam van de overledene blijvend aan zijn erfdeel te verbinden (woordelijk: op zijn erfdeel in stand te houden), zodat zijn naam (woordelijk: de naam van de overledene) niet verdwijnt (lett. niet wordt uitgeroeid) uit zijn familiekring en uit zijn stadsgemeenschap (woordelijk: de poort van zijn woonplaats).

¹² De naam van deze lossers, die zijn lossersplicht niet heeft vervuld (zie vs 6), wordt kiesheidshalve niet vermeld.

¹³ „Landbezit moet blijven, maar de familie moet ook blijven” (H. de Jong, *Brood in Bethlehem*, Amsterdam 1974, 53).

-
- 11** Alle aanwezigen bij de stadspoort en de oudsten zeiden: Ja, wij zijn getuige! Moge Jahwe de vrouw die in uw huis komt maken als Rachel en Lea die samen Israël nageslacht hebben gegeven (woordelijk: die samen het huis Israël hebben gebouwd)! Betoon u krachtig (woordelijk: ontplooi uw kracht) in Efrata en word beroemd (woordelijk: maak naam) in Bethlehem;
- 12** uw huis moge worden als dat van Peres, de zoon van Juda en Tamar (woordelijk: die Tamar aan Juda baarde)¹⁴, door de kinderen (lett. het zaad) die Jahwe u uit deze jonge vrouw geven zal!
- 13** Zo nam Boaz Ruth tot vrouw. Hij had gemeenschap met haar en Jahwe gaf dat ze in verwachting raakte en een zoon baarde.
- 14** Toen zeiden de vrouwen tegen Naomi: Geprezen zij Jahwe, die u vandaag een lossers¹⁵ heeft geschonken (woordelijk: die het u heden niet aan een lossers laat ontbreken). Moge de jongen naam maken (woordelijk: moge zijn naam genoemd worden) in Israël.
- 15** Hij zal weer fleur aan uw leven geven (woordelijk: uw ziel doen terugkeren) en voor u zorgen wanneer u oud bent, want uw schoondochter die zoveel van u houdt, heeft hem gebaard, zij die voor u meer betekent dan zeven zonen!
- 16** Naomi pakte het kind op, nam het op schoot (lett. op haar schoot) en zorgde er voortaan voor (woordelijk: zij werd zijn verzorgster).
- 17** De buurvrouwen gaven hem de naam Obed (woordelijk: gaven hem een naam en noemden hem Obed), want – zeiden ze – Naomi heeft een zoon gekregen. Deze Obed (lett. hij) is de vader van Isai, de vader van David.
- 18** Dit is de geslachtslijst (woordelijk: dit zijn de nakomelingen) van Peres: Peres is de vader van (lett. verwekte) Hesron
- 19** en Hesron van Ram en Ram van Amminadab
- 20** en Amminadab van Nachson en Nachson van Salma
- 21** en Salma van Boaz en Boaz van Obed
- 22** en Obed van Isai en Isai van David.

¹⁴ Verwijst naar het 'leviraatshuwelijk' uit Gen. XXXVIII.

¹⁵ 'lossers' hier gebruikt in de ruimere zin van 'helper'.

Gebruikte afkortingen:

BHK ³	Biblia hebraica ed. R. Kittel ³
BLH	Bauer-Leander, <i>Hist. Grammatik der hebr. Sprache des AT</i>
Brock., Synt.	Brockelmann, <i>Hebräische Syntax</i>
DJD	Discoveries in the Judaeen Desert
Fohrer	Fohrer, <i>Hebr. und aram. Wörterbuch zum AT</i>
GBergstr.	Gesenius-Bergsträsser, <i>Hebr. Grammatik</i> ²⁹
Ges.-Buhl	Gesenius-Buhl, <i>Hebr. und aram. Handwörterbuch über das AT</i>
GKa	Gesenius-Kautzsch, <i>Hebr. Grammatik</i> ²⁸
Gordon	Gordon, <i>Ugaritic Textbook</i>
GTT	Geref. Theol. Tijdschrift
HAL	Koehler-Baumgartner-Stamm, <i>Hebr. und aram. Lexikon zum AT</i> ³
JoMu	Joüon-Muraoka, <i>Grammar of Biblical Hebrew</i>
KB ²	Koehler-Baumgartner, <i>Lexicon in VT libros</i> ²
KBS	Willibrordvertaling (geheel herziene uitgave 1995)
KTU ²	Dietrich-Loretz-Sanmartín, <i>The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit etc.</i> (KTU: second, enlarged edition)
L	Lettinga, <i>Grammatica van het Bijbels Hebreeuws</i> ^{8/9}
NBG	'Nieuwe vertaling' van het Ned. Bijbelgenootschap 1951
OTS	Oudtestamentische Studiën
SV	Statenvertaling
THAT	Jenni Westermann, <i>Theol. Handwörterbuch zum AT</i>
TWAT	Botterweck-Ringgren, <i>Theol. Wörterbuch zum AT</i>
Vox Theol.	Vox Theologica
VT	Vetus Testamentum